

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
2017/2

ΣΥΝΤΟΜΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ
ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

ERIC HOBBSBAWM
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΣΟΥΡΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΛΟΥΚΗΣ
ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΚΑΛΙΔΑΚΗΣ

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ
Ιστορικός υλισμός και πολιτική πρακτική:
επιστήμη και πείραμα

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΤΣΩΝΗΣ
Το Κινεζικό Σύνταγμα του 1982:
ένα σοσιαλιστικό Σύνταγμα ή
ο δρόμος για τον καπιταλισμό;

Ρ
Ι
Σ
Η

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τιμή €9

ΚΡΙΣΗ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ
Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

KRISI
Biannual Scientific Review

Συντακτική επιτροπή
Θοδωρής Δημητράκος
Γιάννης Κοζάτσας
Κώστας Πασσάς

Επιστημονικοί συνεργάτες
Άρης Αραγεώργης, Ελένη Βλάχου, Reinhard Jung, Δημήτρης Καλτσώνης, Έλενα Μαμουλάκη, Γιώργος Μανιάτης, Ευγένιος Ματθιόπουλος, Σταύρος Μαυρουδέας, Παντελής Μπάγκος, Αριστείδης Μπαλτάς, Ευγενία Μυλωνάκη, Θανάσης Πάνος, Νίκος Παπαδάτος, Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Σταύρος Σταυρίδης, Κώστας Στεργιόπουλος, Γιώργος Φαράκλας, Μαρία Χολέβα, Αλέξανδρος Χρύσης, Στάθης Ψύλλος.

Επικοινωνία
www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας
Γεράσιμος Χολέβας

Σχεδίαση-στοιχειοθέτηση τεύχους
Βασίλης Παπαγεωργίου

Σχεδίαση ιστοσελίδας
Γιάννης Σακελλαρίου

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση
Εκδόσεις Τόπος
Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 2 – 2017/2

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

ISSN 2585-2124

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Της σύνταξης	5
--------------------	---

Άρθρα

Ιστορικός υλισμός και πολιτική πρακτική: επιστήμη και πείραμα	9
Αριστείδης Μπαλτάς	

Το Κινεζικό Σύνταγμα του 1982: ένα σοσιαλιστικό Σύνταγμα ή ο δρόμος για τον καπιταλισμό;	31
Δημήτρης Καλτσώνης	

Σύντομο αφιέρωμα στην ιστοριογραφία της Οκτωβριανής Επανάστασης

Μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της Ρώσικης Επανάστασης;	53
Eric Hobsbawm	

Τα χελιδόνια και οι νυχτερίδες Σχόλιο για το κείμενο του Έρικ Χομπσμπάουμ «Μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της Οκτωβριανής Επανάστασης;»	65
Δημήτρης Κουσουρής	

Η ρωσική επανάσταση μεταξύ «σεχταριστών» και «κυνηγών μαγισσών»	79
Κώστας Παλούκης	

Από την Οκτωβριανή Επανάσταση στις «Μεγάλες Εκκαθαρίσεις» (1936- 1938): η ερμηνεία της σταλινικής βίας	95
Νίκος Παπαδάτος	

Σκέψεις για την ιστοριογραφία της ρωσικής επανάστασης: από την κοι- νωνική στη νέα πολιτική ιστορία	115
Γιάννης Σκαλιδάκης	

Της σύνταξης

Η Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση *ΚΡΙΣΗ* αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος του παρόντος τεύχους της σε ένα γεγονός που συνέβη πριν από 100 χρόνια, αποτελώντας ένα από τα σημαντικότερα ορόσημα του 20ου αιώνα: την Οκτωβριανή Επανάσταση. Μια κοινωνική και πολιτική επανάσταση δεν αποτελεί, βέβαια, ένα επιστημονικό επεισόδιο και ως εκ τούτου δεν είναι αυτονόητο γιατί η επέτειός της μπορεί ή πρέπει να αποτελεί αντικείμενο μιας επιστημονικής επιθεώρησης. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μας συντρέχουν δύο βασικοί, αν και γενικοί, λόγοι προκειμένου κάτι τέτοιο να συμβεί. Από τη μία μεριά, η Οκτωβριανή Επανάσταση, περισσότερο από κάθε άλλο ιστορικό συμβάν πριν από αυτή, ήταν απότοκο του συστηματικού και επιστημονικού τρόπου κατανόησης της κοινωνικής πραγματικότητας η οποία τη γέννησε: του καπιταλισμού. Με άλλα λόγια, η επανάσταση του Οκτώβρη σχετίζεται με το κοσμοθεωρητικό σύστημα του μαρξισμού με τρόπο αξεδιάλυτο. Από την άλλη μεριά, είναι βέβαιο πως η Οκτωβριανή Επανάσταση συντάραξε με έναν μοναδικό τρόπο την ίδια την επιστήμη και την τέχνη, μεταβάλλοντας το κοινωνικό πλαίσιο άσκησής τους και αποκαλύπτώντας τον ρόλο της κοινωνικής δυναμικής, αλλά και των πολιτικών και ιδεολογικών όρων στη διαδικασία κατανόησης του κόσμου ως μια πορεία θεωρητικών ρήξεων και ριζοσπαστικών πρακτικών στάσεων.

100 χρόνια μετά τη νικηφόρα 'έφοδο' των εργατο-αγροτικών μαζών της Ρωσίας 'στον ουρανό', υπό την καταλυτική οργανωτική και πολιτική παρέμβαση των κομμουνιστών, η δράση τους δεν παύει να μας καλεί να την κατανοήσουμε ως *ιστορικό μέγεθος* και ως *πολιτικό ζητούμενο*. Η δράση των μαζών αφορά ακριβώς σε εκείνες τις μοναδικές στιγμές πτύχωσης του ιστορικού χρόνου, κατά τις οποίες αναδύεται, σύμφωνα με τον Μαρξ, η 'επαναστατική πράξη' ως σύμπτωση της αλλαγής των συνθηκών με την αλλαγή της ανθρώπινης δραστηριότητας και συνειδήσης. Είναι εκείνες οι στιγμές, κατά τις οποίες η ταξική πάλη συγκεφαλαιώνει με βίαιο τρόπο ολόκληρο το εκμεταλλευτικό παρελθόν της ανθρωπότητας και το αίρει δια μιας, δημιουργώντας βαθιές ασυνέχειες και ανεπίστρεπτους ιστορικούς ορίζοντες. Η δράση των μαζών, συνθλιπτική στη μορφή της και πρωτόγνωρη στο απελευθερωτικό της περιεχόμενο παράγει η ίδια άμεσα *ιστορία*, σε κάθε βήμα της γεννάει και διευρύνει ένα νέο ιστορικό αντικείμενο το οποίο μας καλεί να το κατανοήσουμε και να το αναδείξουμε, να διδαχθούμε και να το κρίνουμε, να ερευνήσουμε την ουσία του και ταυτόχρονα να δοκιμάσουμε τα ίδια τα μεθοδολογικά 'εργαλεία' και τα κριτήριά μας στη βάση του πλούτου του.

Το παρόν αφιέρωμα της *ΚΡΙΣΗΣ* δεν έχει σκοπό να καταπιαστεί με την ιστορία της Οκτωβριανής Επανάστασης *per se*. Η βασική ανησυχία του εστιάζεται σε μια προσπάθεια αναζήτησης της ίδιας της *ιστορίας της ιστορίας*: των όρων, των συνθηκών και των μορφών του ιστορικού λόγου και του αξεδιάλυτου δεσμού του με το επιστημολογικό πλαίσιο κάθε εποχής, τις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές αφετηρίες και συσχετισμούς. Ως εκ τούτου, η κύρια μέριμνα του παρόντος αφιερώματος είναι *ιστοριογραφική* και *μεθοδολογική*. Ο στόχος του είναι η ανάδειξη –έστω και στον περιορισμένο χώρο ενός τεύχους– της διαδρομής

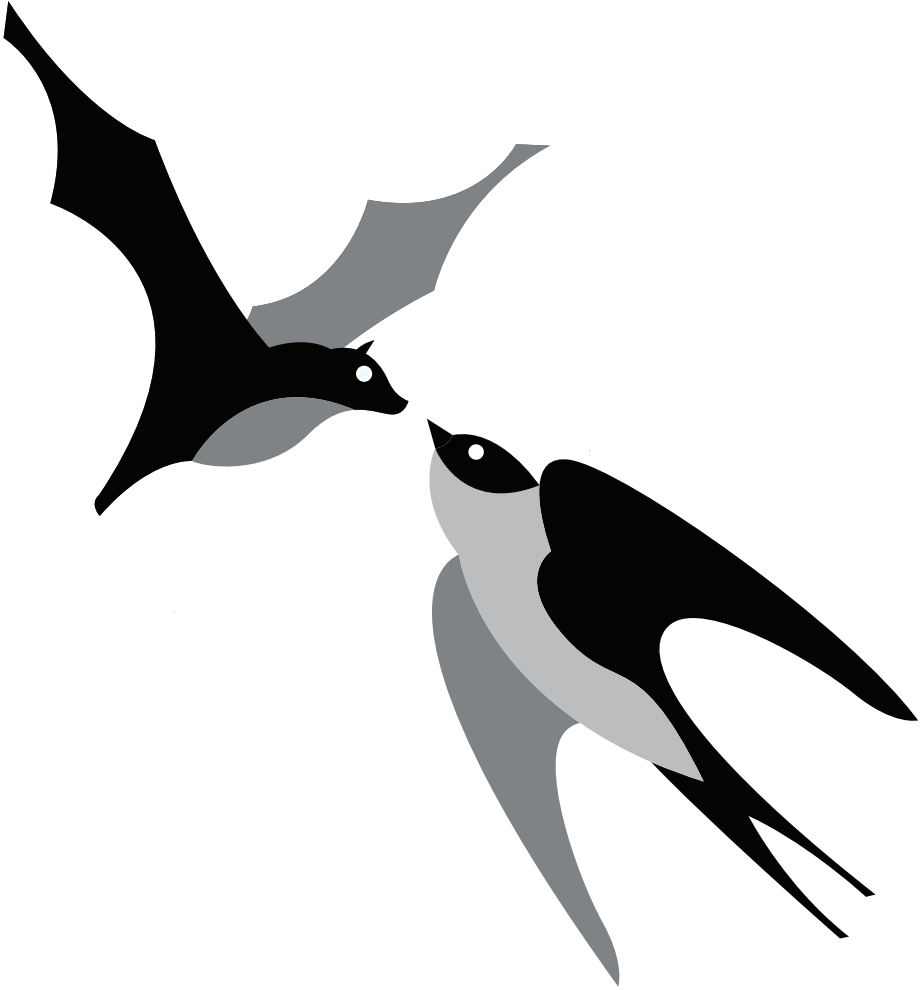
της ιστορικής καταγραφής της πρώτης σοσιαλιστικής επανάστασης από τις αρχές του 20ου μέχρι τις αρχές του 21ου αιώνα. Πολύ περισσότερο, η κατανόηση των σημερινών τροπών του ιστορικού λόγου, των τάσεων, των προοπτικών και της δι-απλοκής του με τις κυρίαρχες ιδεολογικές και πολιτικές κατευθύνσεις της εποχής και τα σύγχρονα διακυβεύματα της ταξικής πάλης, αποτελούν το ενεργό κίνητρο για την επιλογή του συγκεκριμένου αφιερώματος. Η εν λόγω μέριμνα ήταν πάντο-τε ζωτικής επιστημικής και πολιτικής σημασίας, αλλά κατά την γνώμη μας, είναι περισσότερο σημαντική στις σημερινές συνθήκες νίκης της αντεπανάστασης.

Το αφιέρωμα έχει ως επίκεντρο την αναδημοσίευση ενός άρθρου του Έρικ Χομπσμπάουμ (Eric Hobsbawm) –ενός από τους μείζονες ιστορικούς του 20ου αι-ώνα–, γραμμένου περίπου 20 χρόνια πριν (1996), με τίτλο «Μπορούμε να γρά-ψουμε την ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης;». Καθώς ο συγγραφέας του επιχει-ρεί να ταράξει τις συγκαρινές του βεβαιότητες και να αναδείξει τις εκκρεμούσες προοπτικές, αφήνοντας να αναδυθεί η πραγματική ένταση μεταξύ *ιστορίας* και *ιστοριογραφίας*, το αφιέρωμα δίνει τον λόγο σε τέσσερις ιστορικούς ερευνητές της νεότερης γενιάς, οι οποίοι 100 χρόνια μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση και περίπου 20 χρόνια μετά τις θεωρητικές αιχμές του άρθρου του Χομπσμπάουμ, επι-χειρούν να προσδιορίσουν εκ νέου για τι πράγμα μιλάμε, με ποιους όρους μιλάμε, πού βρισκόμαστε και πού θέλουμε ή, πολύ περισσότερο, πού οφείλουμε να πάμε.

Με την αφορμή αυτής της μικρής εισαγωγής, θα θέλαμε να ευχαριστή-σουμε θερμά τις εκδόσεις Θεμέλιο για την ευγενική παραχώρηση άδειας αναδη-μοσίευσης του άρθρου του Έρικ Χομπσμπάουμ, το οποίο εκδόθηκε στα ελληνικά για πρώτη φορά το 1998 στον τόμο *Για την ιστορία*, σε μετάφραση του Π. Ματάλα.

Σύντομο αφιέρωμα στην ιστοριογραφία της Οκτωβριανής Επανάστασης

Η ρωσική επανάσταση μεταξύ «σεχταριστών» και «κυνηγών μαγισσών»

Κώστας Παλούκης*

Περίληψη

Ο Hobsbawm αναρωτιέται αν μπορεί να υπάρξει «ιστορική νηφαλιότητα» στη μελέτη της ρωσικής επανάστασης. Σήμερα φαίνεται περισσότερο από ποτέ πως τις περισσότερες φορές, όποτε επιχειρήθηκε κάτι τέτοιο, σήμαινε «συνθηκολόγηση». Στην πλειοψηφία τους οι μελέτες γύρω από τη ρωσική επανάσταση κινήθηκαν γύρω από ένα διχαστικό δίπολο: οι παθιασμένοι κομμουνιστές και αντικομμουνιστές, αλλά με κοινό υπόβαθρο: τη μελέτη της δράσης των ηγετών. Ακολούθησε η στροφή προς την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία ή την ιστορία «από τα κάτω». Με την πτώση του τείχους, ο υποτιθέμενος «θρίαμβος» της καπιταλιστικής δημοκρατίας οδήγησε στην επιστροφή σε πιο συντηρητικές αναγνώσεις της επανάστασης. Όμως μπορούσε να αποφευχθεί η «κόκκινη τρομοκρατία»; Οι επαναστάτες δεν επιδίωξαν τη βία. Ο φόβος της επικράτησης των αντεπαναστατών ενέτεινε τη βία και οδήγησε στην αντεπανάσταση. Ο δυτικός κόσμος δεν καταδίκασε τις δίκες της Μόσχας την εποχή του μεσοπολέμου. Ήταν η εποχή που ο Κέινς πρότεινε την υιοθέτηση στοιχείων του μοντέλου της ΕΣΣΔ. Η ανάδειξη των δικών της Μόσχας με το βασικό σχήμα του «μεγάλου τρόμου» έγινε μεταπολεμικά. Η νηφάλια μελέτη των σοβιετικών αρχείων τελικά άλλαξε το παράδειγμα περί ολοκληρωτισμού με την προσαρμογή σε πιο ευέλικτα σχήματα. Ωστόσο, η υιοθέτηση του αναλυτικού εργαλείου του θύματος έχει δημιουργήσει μια «ιστοριογραφία του θύματος». Μόνο η εργατική τάξη έχει αντικειμενικό συμφέρον για μια νηφάλια ανάγνωση της ρωσικής επανάστασης. Αυτή θα προκύψει εν τέλει με τη «διαμεσολάβηση» «ψύχραιμων» αριστερών ιστορικών.

«Ιστορική νηφαλιότητα» και «συναίνεση»

«Μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της ρωσικής επανάστασης;» διερωτάται ο Eric Hobsbawm στα 1996. Αμέσως απαντάει καταφατικά για να μετατοπίσει τον προβληματισμό του σε ένα ίσως πιο «ιστοριογραφικό» ερώτημα: «μπορούμε ποτέ να γράψουμε την οριστική ιστορία ενός οποιουδήποτε θέματος;». Η απάντηση είναι προφανώς αρνητική καθώς «κάθε γενιά θέτει τα δικά της ερωτήματα για το παρελθόν και αυτό θα συνεχιστεί στο μέλλον». Ωστόσο, ίσως το πιο ουσιαστικό ερώτημα που θέτει ο διάσημος ιστορικός είναι αν θα φτάσουμε ποτέ στο σημείο να αντιμετωπίζουμε τη ρωσική επανάσταση με την «ιστορική νηφαλιότητα» που καταγράφεται η ιστορία της ένδοξης επανάστασης του 1688. Ο ίδιος απαντάει πως στις αρχές της δεκαετίας του 1990 αυτό παρέμενε δύσκολο καθώς ο απολογισμός για το σύνολο του σοβιετικού φαινομένου ήταν ακόμη προσωρινός.

Είναι γνωστό ότι οι Γάλλοι δεν αντιμετωπίζουν τη Γαλλική Επανάσταση ή την Επανάσταση της Κομμούνας με την «ιστορική νηφαλιότητα» που αντιστοιχεί στη

* Ο Κώστας Παλούκης είναι διδάκτορας νεότερης ιστορίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

μεγάλη αυτή χρονική απόσταση. Αλλά ακόμη και η ιστορία της ελληνικής επανάστασης αντιμετωπίζεται σχεδόν πάντοτε με έντονες διαμάχες, όπως λίγα χρόνια πριν με αφορμή το ντοκιμαντέρ του Σκάι. Κι όμως, οι συνέπειες αυτών των γεγονότων έχουν τέτοια πολιτική και χρονική απόσταση που θα επέτρεπαν λογικά μια πιο «ψύχραιμη» ιστοριογραφική αποτίμηση. Συνεπώς, ούτε η χρονική απόσταση ούτε η εξαφάνιση των συνεπειών συνιστούν μοναδικές ή ασφαλείς προϋποθέσεις της ιστορικής «νηφαλιότητας». Αντίθετα, φαίνεται ότι τα ενεργά υποκείμενα της κάθε εποχής αισθάνονται συχνά πολύ έντονα ότι στο δικό τους παρόν «συμπυκνώνεται» όλο το ιστορικό παρελθόν και ως εκ τούτου η αναμέτρηση για αυτό κατανοείται πάντοτε ως μια επίκαιρη και ζωντανή μάχη. Ακόμη περισσότερο αυτό ισχύει σε θέματα, όπως τις επαναστάσεις και τις εξεγέρσεις των εκμεταλλευόμενων τάξεων και τις ανατροπές των εκμεταλλευτικών καθεστώτων. Η μελέτη τους πάντοτε θα έχει «ένα μάτι ανοιχτό» στην επικαιρότητα.

Συγκεκριμένα, κι επιστρέφοντας στο προκείμενο θέμα, η εξέταση της Οκτωβριανής Επανάστασης δε θα μπορούσε να μην προκαλεί έλλειψη νηφαλιότητας στην ιστορική πρόσληψη. Γιατί δεν ανέτρεψε απλά μια δεσποτική απολυταρχία τύπου «παλαιού καθεστώτος», αλλά αμφισβήτησε τις ίδιες τις εκμεταλλευτικές καπιταλιστικές σχέσεις, την ίδια την εξουσία της αστικής τάξης. Ο Οκτώβρης δεν απέδειξε μόνο ότι μπορεί να υπάρξει νίκη του προλεταριάτου απέναντι στον ταξικό και πολιτικό αντίπαλό του, αλλά η επανάσταση κατήγαγε νίκες με κριτήριο τον θετικά οριζόμενο σκοπό της για συνολικό κοινωνικό μετασχηματισμό. Πλήθος εργατικών και δημοκρατικών κατακτήσεων, πρωτόγνωρων για την εποχή εκείνη για τις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, υλοποιήθηκαν. Μόνο και μόνο το γεγονός ότι υπήρξαν βιομηχανικές κοινωνίες χωρίς ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής αποτελεί μια αξεπέραστη ιστορική πρόκληση. Από αυτήν την άποψη, η Οκτωβριανή επανάσταση ήταν και παραμένει ένα τεράστιο ρήγμα στον ιστορικό χώρο/χρόνο. Επομένως, ο προγραμματικός στόχος του Eric Hobsbawm «να συμφωνήσουν σήμερα οι ιστορικοί της ρωσικής επανάστασης» μάλλον τίθεται σε αμφισβόλια και χρειάζεται να ληφθούν υπόψιν πολλές προϋποθέσεις. Εξάλλου αυτό είναι και το καταληκτικό του συμπέρασμα: «όπως η Γαλλική Επανάσταση έτσι και η Ρωσική θα εξακολουθήσει να διχάζει τις κρίσεις».

Η εξέλιξη του προβληματισμού του Hobsbawm αφορά το στόχο «να φθάσουμε σε μια συναίνεση σχετικά με κάποια ερωτήματα που χρήζουν απάντησης και με κάποια στοιχεία τα οποία μπορούν να αποδειχθούν βάσει των κανόνων έρευνας και τεκμηρίωσης» ώστε να «μην αμφισβητούνται σοβαρά». Ο Hobsbawm υποστήριζε αυτό το στόχο σε μια εποχή κατά την οποία φαινόταν ορατή η δυνατότητα σε όσους βρίσκονταν μέχρι τότε σε διαφορετικά στρατόπεδα να κινηθούν πλέον από κοινού. Για τους μεν, εφόσον εξαλείφθηκε η αυτοκρατορία του κακού, οι άνθρωποι μπορούσαν να ζήσουν σε ένα ειρηνικό και δημοκρατικό περιβάλλον. Για τους δε, εφόσον αποδείχτηκε η οικοδόμηση του σοσιαλισμού μια φενάκη, οι άνθρωποι μπορούσαν να απολαύσουν τις ανέσεις που προσφέρει ο καπιταλισμός. Στην περίπτωση της ιστοριογραφίας για τη ρωσική επανάσταση μια τέτοια περίπτωση «συναίνεσης» υπήρξε η προσπάθεια αναβίβασης της σημασίας της Επανάστασης του Φεβρουαρίου στα χρόνια της «περεστρόικα», όπως αναφέρει και ο ίδιος ο ιστορικός (Koloniitskii 1998).

Σήμερα είναι περισσότερο από ποτέ φανερό πως η προοπτική της συναίνεσης σήμαινε τις περισσότερες φορές «συνθηκολόγηση». Συγκεκριμένα, στην περίπτωση της Φεβρουαριανής Επανάστασης, η αντίθεση ανάμεσα στο «δημοκρατικό Φλεβάρη» και τον «μπολσεβίκικο Οκτώβρη» αποτελούσε σημαντικό κομμάτι του αντικομμουνιστικού λόγου. Εξάλλου, οι πρώτοι που διακηρύσσουν πλέον το τέλος της συναίνεσης και την επιστροφή σε έναν αντικομμουνισμό με εμφανή πλέον τον ενδοταξικό αντίπαλο είναι οι κυρίαρχες τάξεις. Στην περίπτωση της Ελλάδας και της ελληνικής ιστοριογραφίας σε θέματα που άπτονται των κοινωνικών εξεγέρσεων, η αίσθηση αυτή είναι ακόμα πιο έντονη.

Μπορεί το άνοιγμα των σοβιετικών αρχείων να ανατρέψει τους διχασμούς στην ιστοριογραφία της ρωσικής επανάστασης;

Όπως σημειώνει Eric Hobsbawm σε ένα άλλο άρθρο του για την ιστοριογραφία των κομμουνιστικών κομμάτων, στην πλειοψηφία τους οι μελέτες κινήθηκαν αντίστοιχα εξ αρχής γύρω από ένα διχαστικό δίπολο. Από τη μία οι παθιασμένοι και με απόλυτη αφοσίωση κομμουνιστές και από την άλλη οι παθιασμένοι και με απόλυτη εχθρότητα αντικομμουνιστές. Αυτοί δηλαδή που ο Hobsbawm χαρακτηρίζει αντίστοιχα «σεχταριστές» και «κυνηγούς μαγισσών» (Hobsbawm 2008).

Η βιβλιογραφία των κομμουνιστών, σοσιαλιστών ή ευρύτερα αριστερών ιστορικών διακρινόταν από μια κλασική μαρξιστική ανάλυση. Σύμφωνα με αυτή, η νίκη των μπολσεβίκων οφειλόταν στην ηγεσία του Λένιν και στην αξιολόγηση της ρωσικής κατάστασης από μαρξιστικούς όρους. Η επαναστατική «μαζική συνείδηση» τέθηκε από το Κόμμα και ο «λαός» οδηγήθηκε στη νίκη από την «πρωτοπορία» της επανάστασης. Η επιτυχία της Οκτωβριανής Επανάστασης ήταν απόδειξη της λάμψης του Λένιν στην ηγεσία και της πειθαρχημένης οργάνωσης του Κόμματος σε συνδυασμό με τη μαζική υποστήριξη των Ρώσων εργατών, των αγροτών και των στρατιωτών. Τα αυξανόμενα αυταρχικά μέτρα που έπρεπε να ληφθούν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου ήταν απαραίτητες απαντήσεις σε εσωτερικές κρίσεις και στην εξωτερική στρατιωτική απειλή.

Η ιστοριογραφία αυτή ήταν συνήθως μια καταγραφή των πολιτικών γεγονότων, των αντιπαραθέσεων, των συγκρούσεων, των διασπάσεων ή των επιτυχιών των ηγετών. Το κύριο ερώτημα ήταν η διερεύνηση της αποτυχίας ή της επιτυχίας των επαγγελόμενων στόχων και πολύ συχνά κατέληγε σε μια «λαθολογία» είτε ήταν από την πλευρά της επίσημης κομματικής σχολής είτε από τη μεριά των, διαφόρων διαβαθμίσεων, διαφοροποιημένων αριστερών. Γι' αυτό το λόγο, οι ερμηνείες της Επανάστασης όρισαν δύο βασικά και αντιπαραθετικά μεταξύ τους ρεύματα: από τη μια οι επίσημες εκδοχές της ΕΣΣΔ ή των ΚΚ οι οποίες αντιλαμβάνονταν το σοβιετικό κράτος ως συνέχεια του Οκτώβρη, και από την άλλη οι ιστορίες των ηττημένων αντιπάλων του εξωτερικού που η κριτική προσέγγιση της επανάστασης οδηγούσε στην άρνηση του ίδιου του σοβιετικού καθεστώτος (Αντωνίου 2008).

Η βιβλιογραφία των αντικομμουνιστών ιστορικών, πολλές φορές πρώην αριστερών, συχνά εστίαζε σε μια ψυχοκοινωνική προσέγγιση. Αντιμετώπιζε το κομμουνιστικό φαινόμενο ως παθολογία το οποίο δεν μπορεί να εξηγηθεί ορθολο-

γικά και για αυτό θα έπρεπε να μελετηθεί με βάση την κοινωνική ψυχολογία των αποκλινοσών ατομικών συμπεριφορών. Παράλληλα, πολλές φορές καταλήγει σε μια συνωμοτική θεώρηση της ιστορίας. Για παράδειγμα, επαναφέρει το θέμα του οκτωβριανού πραξικοπήματος και του Λένιν ως οργανωτή πραξικοπημάτων. Ο ρόλος των σημαντικών προσωπικοτήτων έχει κεντρικό ρόλο στην εξήγηση των αποτελεσμάτων και της φύσης της Επανάστασης. Οι μάζες, από την άλλη πλευρά, ήταν σε μεγάλο βαθμό παράλογες, είχαν άγνοια, ήταν παθητικές ή απλά αναρχικές στα αιτήματά τους και τις πράξεις τους. Η χειραγώγηση και η εκμετάλλευση αυτού του «χάους» και η αφέλεια ήταν κεντρικά στοιχεία στη νίκη των Μπολσεβίκων. Για τους φιλελεύθερους ιστορικούς, η Οκτωβριανή Επανάσταση ήταν ένα «κλασικό πραξικόπημα» στο οποίο οι Μπολσεβίκοι απέκρυσαν τον πραγματικό τους στόχο – να χτίσουν μια «μονοκομματική δικτατορία». Ο Οκτώβρης δεν ήταν λαϊκός ούτε δημοκρατικός. Η νίκη των μπολσεβίκων οδήγησε στην κατάργηση κάθε ελευθερίας και στην απαγόρευση της ύπαρξης άλλων κομμάτων. Η σοβιετική κοινωνία θεωρείται ολοκληρωτική, όλοι οι πολίτες της θύτες και θύματα που δρουν στα πλαίσια ενός αυταρχικού κράτους και η Οκτωβριανή Επανάσταση στιγματίζεται ως η έναρξη μιας εποχής επιβολής ενός πολιτικού προγράμματος με βάση τη βία. Σε κάθε περίπτωση οι ιστοριογραφίες των «σεχταριστών» και των «κυνηγών μαγισσών» έχουν ένα κοινό υπόβαθρο. Το θέμα τους είναι η μελέτη της δράσης των ηγετών και των απόψεών τους, δηλαδή ιστορίες «από τα πάνω».

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970 εμφανίστηκε μια ιστοριογραφική στροφή, κυρίως ερευνητών της «Νέας Αριστεράς», δηλαδή με αριστερές καταβολές, αλλά «αντισταλινική» τοποθέτηση, που προσπαθούσε να υπερβεί και τις δύο προσεγγίσεις ως εξίσου ενοχλητικές και άχρηστες. Ήταν η λεγόμενη στροφή προς την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία ή την ιστορία «από τα κάτω». Αυτοί οι ερευνητές στράφηκαν στο γράψιμο της ιστορίας των κοινωνικών ομάδων, ιδιαίτερα της εργατικής τάξης, της ιστορίας της επανάστασης σε συγκεκριμένες τοποθεσίες και της ιστορίας των πολιτικών οργανώσεων και των κομμάτων στο κοινωνικό τους πλαίσιο. Αν και με μεγάλη ποικιλία στα θέματα και τις προσεγγίσεις, τα έργα αυτά κατέδειξαν μια κοινή επιθυμία να διερευνηθούν πτυχές της ρωσικής επανάστασης που δε θεωρήθηκαν άξιες προσοχής από τους υποστηρικτές ενός ολοκληρωτικού μοντέλου και να απομακρυνθούν από ιδεολογικά προερχόμενες γενικεύσεις. Ένας βασικός κοινός παρονομαστής τους ήταν η πρόσληψη της ρωσικής/σοβιετικής κοινωνίας ως «κανονικής» και η χρήση των σύγχρονων μεθόδων των κοινωνικών επιστημών (Smith 1994: 564). Αυτοί οι «ελευθεριακοί» ιστορικοί βλέπουν το ρόλο των μαζών ως το κεντρικό στοιχείο της αιτιώδους συνάφειας: ήταν οι απλοί εργάτες και αγρότες, οι άνδρες και οι γυναίκες, που έκαναν την Επανάσταση. Δεν ήταν η «πλύση εγκεφάλου» ούτε η καθοδήγηση των μπολσεβίκων, αλλά τα δικά τους αιτήματα και οι δικοί τους στόχοι και, ως εκ τούτου, οι επαναστάσεις του Φεβρουαρίου και του Οκτωβρίου ήταν γνήσιες κινήσεις των μαζών, οι οποίες αργότερα προδόθηκαν –κατ' άλλους περισσότερο ή λιγότερο– από τους νέους ηγέτες του καθεστώτος. Το σχήμα τους θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «η θεωρία της ημιτελούς επανάστασης» και επηρεάστηκε από τα γραπτά των ρωσικών αναρχικών και τις μεταγενέστερες ιδέες του Τρότσκι.

Τέλος, η κατάρρευση των ανατολικών καθεστώτων, καθώς μάλιστα για πρώτη φορά οι σοβιετικές πηγές ήταν προσβάσιμες για τους δυτικούς ερευνητές, άλλαξε δραστικά το ιστοριογραφικό τοπίο. Ο ίδιος ο Hobsbawm, γράφοντας ακριβώς στα μέσα της δεκαετίας του 1990, έθετε ως σημαντική τομή το άνοιγμα των αρχείων, ελπίζοντας ότι αυτά από μόνα τους είναι σε θέση να καταστήσουν ξεπερασμένα πολλά βιβλία και έρευνες. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί ως παράδειγμα το διάσημο βιβλίο του σοβιετολόγου ιστορικού Robert Conquest με τίτλο *The Great Terror* (Conquest 1969), υποστηρίζοντας ότι πιο λεπτομερείς αρχειακές πηγές θα είναι πλέον προσβάσιμες, χωρίς να απαξιώσουν όλα του τα επιχειρήματα. Ουσιαστικά, ο Conquest θεμελίωσε εκείνη τη σοβιετολογική σχολή του Ψυχρού Πολέμου η οποία, λειτουργώντας με βάση σειρές και αριθμούς, κατεδείκνυε την εγγενώς βίαιη και ολοκληρωτική φύση του κομμουνισμού.

Πράγματι, οι ιστορικοί απέκτησαν ξαφνικά μια συνολικότερη προσέγγιση στο «σύστημα» που γεννήθηκε τον Οκτώβριο του 1917: πλέον μπορεί να φανεί ότι έχει μια αρχή, μια μέση και ένα τέλος. Υπήρχαν διαθέσιμες πηγές για να απαντήσουν ίσως σε μερικά βασικά ερωτήματα που προηγουμένως βασίζονταν σε μεγάλο βαθμό σε εικασίες ή περιορισμένα αποδεικτικά στοιχεία. Επιπλέον, μέχρι το 1989 η ύπαρξη του ίδιου του σοβιετικού καθεστώτος και του ευρύτερου συστήματος αντιπαλότητας μεταξύ των υπερδυνάμεων, σήμαινε ότι η μελέτη της ρωσικής επανάστασης δε θα μπορούσε ποτέ να απομονωθεί από τις βραχυπρόθεσμες πιέσεις της σύγχρονης πολιτικής. Αυτό δεν είναι πλέον έτσι. Δε σημαίνει βέβαια ότι η ιστορία της ρωσικής επανάστασης έχει πάψει να αποτελεί το αντικείμενο πολιτικής αντιπαράθεσης και πάθους ή ότι η ρωσική επανάσταση «τελείωσε», επιτρέποντας στους ιστορικούς να προσδιορίσουν τα ερευνητικά τους ενδιαφέροντα με μια «νηφαλιότητα» εκτός των θεματικών της σοβιετολογίας (Smith 1994: 563). Το αντίθετο θα έλεγε κανείς. Στην πράξη, λειτούργησε ως μια ευκαιρία για την επιβεβαίωση ή όχι των ψυχροπολεμικών απόψεων. Ωστόσο, όπως θα διαπιστώσουμε, η αναζήτηση της νηφαλιότητας επέφερε σημαντικές ανατροπές και τροποποιήσεις σε βασικά σχήματα της θεωρίας περί ολοκληρωτισμού.

Στη μεγάλη εικόνα, ο υποτιθέμενος «θρίαμβος» ή «δικαίωση» της καπιταλιστικής δημοκρατίας οδήγησε, σε μεγάλο βαθμό, στην επιστροφή στην πιο συντηρητική, φιλελεύθερη άποψη στις αναγνώσεις της επανάστασης. Εμβληματικό κείμενο υπήρξε η έκδοση της *Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού*, ένα βιβλίο το οποίο εξελίχθηκε διεθνώς σε «μπεστ σέλερ». Σύμφωνα με τον *Ιό της Ελευθεροτυπίας*, η πολιτική συγκυρία κάτω από την οποία γράφτηκε το βιβλίο είναι άλλωστε πολύ συγκεκριμένη: εποχή του μεγάλου απεργιακού κύματος του Δεκεμβρίου του 1995, της εκλογικής ήττας της γαλλικής δεξιάς και της επιστροφής των σοσιαλιστών στην κυβέρνηση, σε συμμαχία μάλιστα με τους κομμουνιστές. Στην εισαγωγή του έργου, ο επιμελητής της έκδοσης δεν κρύβει καθόλου την απογοήτευσή του για τις εξελίξεις, αποδίδοντάς τις μάλιστα στην «προσκόλληση» της κοινωνίας «στην ιδέα της επανάστασης». Καιρός, λοιπόν, για μια νέα δίκη της Νυρεμβέργης που θα θέσει εκτός «κάθε νομιμότητας» όσους αμφισβητούν τον καπιταλισμό. Η εισαγγελική αυτή λογική διαπερνά την εισαγωγή του βιβλίου και αφορά κάθε κομμουνιστή, χωρίς εξαίρεση: αυτός καθεαυτός ο κομμουνισμός είναι «εγκληματογόνος ιδεολογία» και πρέπει να θεωρηθεί ως «έγκλημα κατά της ανθρωπότη-

τας» ακόμα και η απλή «ενθάρρυνση» των «αυθαίρετων κοινωνικών διακρίσεων με καθαρά ιδεολογικά κριτήρια ‘μπουρζουαζία- προλεταριάτο’» (Κουρτουά 2001· Ιός της Ελευθεροτυπίας 2001). Η ελπίδα, λοιπόν, του Hobsbawm πως τα σοβιετικά αρχεία θα αναθεωρούσαν αρκετές από τις σοβιετολογικές απόψεις αποτελούσε ακόμα ζήτημα. Όχι γιατί δεν εμφανίστηκαν τα αρχειακά δεδομένα, αλλά γιατί το επιδιωκόμενο κλίμα της συναίνεσης δε λειτουργούσε ακριβώς όπως θα ήθελε. Το πρόβλημα αυτό εξάλλου τέθηκε από αρκετούς ιστορικούς της ρωσικής επανάστασης οι οποίοι διακήρυσσαν το πρόβλημα μιας αποκάλυπτης εχθρότητας στην προσπάθεια κατανόησής της (Smith 1994: 563).

Αυτό συνέβη κυρίως γιατί η γνώση δε διακατέχεται από έναν ντετερμινιστικό θετικισμό, παρά τη δυνατότητα άπειρης συσσώρευσης, αλλά καθορίζεται από τα ιστορικά διακυβεύματα μέσα στα οποία διεξάγεται η ταξική διαπάλη. Γι’ αυτό ακριβώς το λόγο, το άνοιγμα των αρχείων δεν ανέτρεψε το πρόβλημα, όπως ακριβώς δεν έγινε και στις ιστοριογραφίες με θέμα άλλες επαναστάσεις ή επαναστατικά καθεστώτα. Επιπλέον, στην περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης, το άνοιγμα των αρχείων προκάλεσε μάλλον ιστοριογραφικές περιπλοκές. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 φαίνεται ότι τα «αρχεία της Σοβιετικής Ένωσης» αποτέλεσαν –στα πλαίσια της ρευστότητας που επακολούθησε– ένα εργαλείο άσκησης πολιτικής. Οι κατηγορίες, λοιπόν, για παραποιήσεις αρχείων είναι υπαρκτές, ενώ πάντοτε υπάρχει το ζητούμενο μιας κριτικής θεώρησης του χαρτώου αρχειακού υλικού καθώς ένα έγγραφο ενδεχομένως να κρύβει και όχι να αποκαλύπτει καταστάσεις (Khubona 1994· Banerji 2008· Kennedy Grimsted 1997). Τέλος, τα νέα καθεστώτα ελάχιστα εμπνέουν «ιστορική νηφαλιότητα» ώστε να δικαιολογείται μια απροφύλαχτη εμπιστοσύνη. Εάν λοιπόν κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου οι δυτικοί ιστορικοί έθεταν σε αμφισβήτηση την αξιοπιστία των «ανοιγμένων σοβιετικών αρχείων» από τις ίδιες τις σοβιετικές υπηρεσίες, δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι το πρόβλημα αυτό έχει επιλυθεί με τα «ανοιγμένα αρχεία» της μετασοβιετικής εποχής.

Ποιος ο ρόλος του ιστορικού στην ενδεχομενολογία; Μπορούσε να υπάρξει ρωσική επανάσταση χωρίς τον κόκκινο Οκτώβρη;

Ο Hobsbawm θέτει μία ακόμα πλευρά της συζήτησης για τη ρωσική ιστορία του εικοστού αιώνα, αυτή που αφορά όχι στο τι συνέβη, αλλά στο τι θα μπορούσε να συμβεί. Αυτές τις συζητήσεις μάλιστα τις χαρακτηρίζει ως τις πιο «φλέγουσες». Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι ο ιστορικός δεν απαξιώνει αυτή την «ανιστορική» ενδεχομενολογία, αλλά αποδέχεται το δικό του ρόλο εμπλοκής. Σκοπός του, γράφει, δεν είναι να δώσει τη δική του απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα, αλλά να προσπαθήσει «να τα εντάξει μέσα στην οπτική της δουλειάς ενός ιστορικού». Σημαντική πάλι εδώ είναι η παρατήρηση του ιστορικού ότι πολλές φορές «το τι θα ήταν καλύτερο να γίνει» είναι «μια πρόταση που αφορά στις πολιτικές μας ιδέες και όχι στην ιστορία». Και με αυτόν τον τρόπο απαντάει ο ίδιος στην πρόταση κοινής πολιτικής και ιστορικής συναίνεσης που προωθούσε ο Γκορμπατσόφ, ότι «δηλαδή θα ήθελε η επανάσταση του Φλεβάρη να είχε εξελιχθεί διαφορετικά» και «πως θα ήταν καλύτερο μέσα από την επανάσταση να είχε αναδυθεί μια δημοκρατική Ρωσία».

Ο Φλεβάρης αντιμετωπιζόταν ως η φυσιολογική εξέλιξη μιας κοινωνίας παλαιού καθεστώτος, ενώ ο Οκτώβρης παραβιάζει αυτούς τους νόμους.

Όμως, η επανάσταση του Φλεβάρη ήταν σε κάθε περίπτωση μια μεγάλη τομή στην παγκόσμια ιστορία, τόσο μεγάλη που δημιούργησε τις προϋποθέσεις για μια ακόμη μεγαλύτερη, δηλαδή την επανάσταση του Οκτώβρη. Θεμελίωσε σε τέτοιο βαθμό τον εκδημοκρατισμό σε μια κοινωνία με βαθιά έλλειψη δημοκρατικής παράδοσης στους θεσμούς, ώστε οι άνθρωποι θεώρησαν δυνατό να προχωρήσουν σε ακόμα πιο εκτεταμένες και πρωτότυπες δομές δημοκρατίας. Με άλλα λόγια, η δημοκρατική επανάσταση του Φλεβάρη γέννησε το ενδεχόμενο της εργατικής επανάστασης του Οκτώβρη. Μάλιστα, στην προβληματική των ενδεχομενικοτήτων, το ερώτημα τι θα συνέβαινε εάν δε γινόταν η επανάσταση του Οκτώβρη έχει ως απάντηση την καταστολή όλων των επαναστατημένων. Και αυτή η προοπτική είχε τεθεί ήδη τον Ιούλη του 1917 με το πραξικόπημα του Κορνίλοφ. Τον Οκτώβρη η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο εξουσίες, την Προσωρινή Κυβέρνηση του Κερένσκι και το Σοβιέτ των μπολσεβίκων, είχε μπει σε μια νέα οξεία φάση. Εάν οι μπολσεβίκοι δεν καθοδηγούσαν το ρωσικό προλεταριάτο στην κατάληψη της εξουσίας, τότε σήμερα το πιθανότερο να μιλούσαμε για την ηττημένη ρωσική επανάσταση.

Μπορούσε να αποφευχθεί η «κόκκινη τρομοκρατία»;

Στο δικό μας σημείωμα δεν έχει τόση σημασία να εμπλακούμε στα ίδια ερωτήματα, αλλά να θέσουμε κάποια άλλα που ίσως έχουν μεγαλύτερη συνάφεια με τη σύγχρονη ιστοριογραφική επικαιρότητα. Ήταν δυνατόν οι μπολσεβίκοι να αποφύγουν τη μαζική χρήση της βίας και τη δημιουργία ενός καθεστώτος πολιτικού αυταρχισμού το οποίο τελικά εξελίχθηκε σε βάρος των ίδιων των δημοκρατικών αρχών της επανάστασης; Υπήρξε αντισοβιετική συνομοσία η οποία δικαιολογούσε τις δίκες της Μόσχας; Ποια ήταν η σημασία τους και πώς αντέδρασε η «καπιταλιστική δύση» σε αυτές;

Στις 21 Οκτωβρίου 1917 η Στρατιωτική Επαναστατική Επιτροπή του Σοβιέτ της Πετρούπολης διεκδίκησε και διακήρυξε τη δικαιοδοσία της πάνω στη Φρουρά της πόλης και επιθεώρησε τις δυνάμεις της. Αυτό θεωρήθηκε πράξη εξέγερσης. Η Στρατιωτική Επαναστατική Επιτροπή συνέχισε τον διεμβολισμό των εξουσιών της Προσωρινής Κυβέρνησης χωρίς να πέσει ούτε μια τουφεκιά. Η αντίθεση ανάμεσα στις «δύο εξουσίες» είχε οξυνθεί και πολωθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε ήταν φανερό σε όλους ότι έπρεπε να υπάρξει μια τελειωτική λύση. Όλοι έλαβαν θέσεις μάχης. Η πρωτοβουλία έρχεται από το στρατόπεδο της «Προσωρινής Κυβέρνησης». Τη νύχτα από 23 σε 24 Οκτωβρίου η κυβέρνηση Κερένσκι διατάζει τη σύλληψη των ηγετικών στελεχών των μπολσεβίκων και του σοβιέτ της Πετρούπολης. Η Στρατιωτική Επαναστατική Επιτροπή του Σοβιέτ της Πετρούπολης αντέδρασε άμεσα καλώντας όλες τις επαναστατημένες μονάδες σε ετοιμότητα. Την ίδια ώρα, στο ανάκτορο Μαρίνσκι, ο Κερένσκι δήλωνε στο Συμβούλιο της Δημοκρατίας πως οι μπολσεβίκοι ετοιμάζονται για εξέγερση και πως θα χρησιμοποιήσει όλα τα μέσα για να την απωθήσει.

Η κατάληψη των Χειμερινών Ανακτόρων δεν ήταν ένα πραξικόπημα, αλλά ένα εξαιρετικά σταδιακό και ομαλό πέρασμα της εξουσίας σε εκείνες τις δυνάμεις που μέσα από τους αναδυόμενους θεσμούς της εργατικής δημοκρατίας των σοβιέτ εμπιστευόταν και αναγνώριζε η επαναστατημένη ρωσική κοινωνία. Η υποστήριξη των στρατευμάτων προς τους μπολσεβίκους έδειχνε πως το κλίμα είχε αλλάξει σημαντικά και στα αγροτικά στρώματα. Αυτή η διαδικασία δεν ξεκίνησε τον Οκτώβρη, αλλά τον Ιούλη, μετά το πραξικόπημα Κορνίλοφ όπου σταδιακά η πλειοψηφία της εργατικής τάξης στρεφόταν προς τους μπολσεβίκους και επέλεγε ως μορφή διακυβέρνησης τα σοβιέτ. Κατά τη διάρκεια της κατάληψης έγιναν λεηλασίες και ακρότητες, που υπερτονίσθηκαν από τον αστικό τύπο. Στην πραγματικότητα όμως υπήρξαν μόνο 10 νεκροί. Αυτοί είναι και οι μοναδικοί θάνατοι σε όλη την πορεία της Οκτωβριανής επανάστασης. Με άλλα λόγια, η κορυφαία στιγμή της ρωσικής επανάστασης δεν είχε παρά «ελάχιστο αίμα». Οι μπολσεβίκοι κινήθηκαν με στόχο να μεταβάλουν τη θέση του στρατού, μίας προς μίας μονάδας, με αντικειμενικό σκοπό να αποφύγουν τα αιματοκυλίσματα.

Ως το Φεβρουάριο του 1918, η σοβιετική εξουσία είχε εξαπλωθεί σε ολόκληρη τη Ρωσία. Σε 79 από 97 πόλεις η επανάσταση επικράτησε ειρηνικά, ενώ όπου οι αντίπαλοί της διέθεταν στρατιωτικές δυνάμεις, η αντιπαράθεση πήρε τη μορφή ένοπλου αγώνα. Στη Μόσχα το τοπικό σοβιέτ στήριξε την εξέγερση, ενώ η Δούμα αντιτάχθηκε. Οι μάχες κράτησαν σχεδόν μία βδομάδα. Η αντιπαράθεση στο μέτωπο κράτησε 2 μήνες, καθώς οι περισσότερες στρατιωτικές επιτροπές ελέγχονταν από μενσεβίκους, ενώ οι αξιωματικοί τάσσονταν εναντίον της εξέγερσης. Καταλύτης στην επικράτηση των μπολσεβίκων στους στρατιώτες στάθηκε το Διάταγμα για την ειρήνη. Η επικράτηση της σοβιετικής κυβέρνησης στο μέτωπο σήμαινε ταυτόχρονα ότι είχε κερδίσει τους αγρότες. Σε κάποιες περιοχές στα Νότια Ουράλια και στον ποταμό Ντον δημιουργήθηκαν εστίες αντεπανάστασης υπό την ηγεσία των κοζάκων Ντούτοφ και Καλέντιν. Δημιουργήθηκε εθελοντικός στρατός και πολιτική κυβέρνηση. Με άλλα λόγια, η βία δεν ήταν στις προγραμματικές θέσεις των μπολσεβίκων και προέκυψε, όπως ήταν λογικό, μόνο εκεί που η νέα επανάσταση συνάντησε ένοπλη αντίσταση.

Τον πρώτο καιρό της Οκτωβριανής Επανάστασης η ελευθερία του τύπου λειτουργούσε, ακόμη και στην περίπτωση των εντύπων της φιλελεύθερης, μεγάλης αστικής τάξης. Επιπλέον, στο ζήτημα της βίαιης καταστολής, οι μπολσεβίκοι αποδείχτηκαν αρκετά επιεικείς σε βαθμό που το γεγονός αυτό έθεσε πολλές φορές σε κίνδυνο την ίδια την επανάσταση ή κόστισε ζωές στον εμφύλιο πόλεμο. Την ώρα που οι Λευκοί σφάγιαζαν τους εργάτες σε διάφορες μάχες που επικρατούσαν, οι Κόκκινοι απελευθέρωναν ορκισμένους αντεπαναστάτες, όπως τον στρατηγό Κρασνόφ, με βάση «το λόγο της τιμής του». Όταν λοιπόν οι Λευκοί ορκίζονταν να επαναφέρουν την τάξη με ανελέητες μεθόδους, οι Κόκκινοι δίσταζαν να εφαρμόσουν τις περιοριστικές διατάξεις για τον αντιδραστικό τύπο. Το αποτέλεσμα ήταν πολλοί από όσους συγκρότησαν τους στρατούς των Λευκών κατά τον εμφύλιο πόλεμο είχαν απελευθερωθεί σε προγενέστερες συγκρούσεις από τους ίδιους τους Κόκκινους.

Υπάρχει όμως ένα ιστορικό σημείο που θα πρέπει να θεωρηθεί τομή και ίσως αρχή της θεμελίωσης ενός βίαιου προσώπου και ίσως την έναρξη μιας καταστατι-

κής φυσιγνωμίας του νέου καθεστώτος. Αυτό που τρόμαζε τους επαναστάτες δεν ήταν απλώς η ήττα, αλλά αυτό που θα επακολουθούσε ή θα συνδυαζόταν με την επικράτηση της αντεπανάστασης. Στο στρατό και το στόλο η μνήμη της ανελέητης καταστολής του 1905-6 ήταν ακόμη νωπή. Επίσης, οι αξιωματικοί εμφανίζονταν τώρα παντού ως οι πιο δραστήριοι πράκτορες της αντεπανάστασης. Επί μήνες ζητούσαν επίμονα την επαναφορά της θανατικής ποινής στις ένοπλες δυνάμεις, σαν τη μόνη εγγύηση της πειθαρχίας. Σύμφωνα με τον Βίκτορ Σερζ «συνηθισμένοι να μεταχειρίζονται την ανταρσία σαν ένα επικίνδυνο ζώο που το ξεκάνεις χωρίς ούτε καν να προσποιηθείς ότι το περνάς από δίκη, ήταν οι ίδιοι φανατικοί οπαδοί της τρομοκρατίας». Περιπτώσεις κατά τις οποίες κατάφεραν να αποκτήσουν τον έλεγχο έδειξαν ακριβώς το εύρος και το βάθος του μίσους απέναντι στους πρώην υποτελείς τους. Αυτές οι πράξεις νομιμοποίησαν τις εκτελέσεις τους όταν τα πράγματα αντιστράφηκαν υπέρ των Κόκκινων (Serge 2007: 114-121).

Μέσα σε αυτό το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο θα πρέπει να ενταχθεί η κοινωνιογένεση της «κόκκινης τρομοκρατίας». Δεν ήταν τόσο το ταξικό μίσος των εργατών και των απλών φαντάρων απέναντι στους εργοδότες και τους διοικητές τους που απελευθέρωσε την «κόκκινη βία», αλλά, το αντίθετο, ήταν το ταξικό μίσος των τελευταίων. Οι ελίτ κάθε είδους εξουσίας και εκμεταλλευτικής δομής δεν ήταν σε θέση να αποδεχτούν ως τελεσίδικο γεγονός τη διατάραξη της κοινωνικής αρμονίας την οποία κατανοούσαν μέσα από ντετερμινιστικές ιδεολογίες και θεωρίες φυσικών ή θεϊκών νόμων. Οι ορατές συνέπειες της επικράτησης της λευκής τρομοκρατίας γέννησαν την κόκκινη τρομοκρατία. Εάν ίσχυε το αντίθετο, τότε θα έπρεπε οι μπολσεβίκοι να είχαν εκτελέσει εκατοντάδες χιλιάδες αξιωματικούς, μικροαστούς και αξιωματικούς με την κατάληψη της εξουσίας. Ωστόσο, όπως διαπιστώσαμε, αυτό δε συνέβη: «στις πρωτεύουσες και στο μεγαλύτερο μέρος της περιοχής που είχε υπό τον έλεγχό της, η επανάσταση φέρθηκε στους εχθρούς της με μεγαλοψυχία η οποία θα διαρκούσε για κάμποσους μήνες» (Serge 2007: 185-187).

Η τομή υπήρξε η ήττα της φινλανδικής επανάστασης. Σύμφωνα με τον Σερζ πάλι «από τότε που η γαλλική μπουρζουαζία έπνιξε σε λουτρό αίματος την Κομμούνια του Παρισιού, ο κόσμος δεν είχε δει κάτι που να συγκρίνεται σε τρόπο με αυτό που συνέβη στη Φινλανδία. Από την αρχή του εμφυλίου πολέμου “στη ζώνη κυριαρχίας των Λευκών, η συμμετοχή σε εργατική οργάνωση σήμαινε σύλληψη και αν είχες κάποιο αξίωμα ευθύνης σ’ αυτές σήμαινε εκτέλεση”». Ο επίσημος αριθμός των Κόκκινων αιχμαλώτων σε στρατόπεδα συγκέντρωσης έφτασε τους 70.000, ενώ ο συνολικός αριθμός των Φινλανδών εργατών που έπεσαν θύματα της Λευκής Τρομοκρατίας ήταν πάνω από 100.000 άνθρωποι, δηλαδή περίπου το ένα τέταρτο της εργατικής τάξης της χώρας. Και ο Σερζ σημειώνει την εξής παρατήρηση: «οι σφαγές στη Φινλανδία συνέβησαν τον Απρίλη του 1918. Μέχρι τότε η ρωσική επανάσταση είχε δείξει λίγα αιματηρά επεισόδια στον εμφύλιο πόλεμο στο Νότο, αλλά αυτά ήταν η εξαίρεση. Η νικήτρια αστική τάξη ενός μικρούς έθνους ήταν η πρώτη που υπενθύμισε στο ρωσικό προλεταριάτο ότι το *Ουαί τοις ηττημένοις* είναι ο πρώτος νόμος του κοινωνικού πολέμου» (Serge 2007: 285-298).

Έκτοτε, λοιπόν, ο φόβος των συνεπειών της αντεπανάστασης φαίνεται ότι γινόταν όλο και πιο καταστατικός στη φυσιγνωμία του καθεστώτος. Στο όνομα αυτού ακριβώς του φόβου δε θα γίνουν απλά εγκλήματα, αλλά θα θεμελιωθεί

η ίδια η αντεπανάσταση. Το ιδιαίτερο στοιχείο της αντεπανάστασης στην Οκτωβριανή Επανάσταση υπήρξε τελικά ο εσωτερικός της χαρακτήρας. Δεν πραγματοποιήθηκε από τους Λευκούς σε βάρος των Κόκκινων, αλλά μετατράπηκε σε μια διαρκή συνθήκη ανάμεσα στους ίδιους τους Κόκκινους με κορυφαία έκφραση τις περίφημες δίκες της Μόσχας. Ο φόβος της αντεπανάστασης γέννησε την ίδια την αντεπανάσταση καθώς περιόρισε εγγενή στοιχεία της Οκτωβριανής επανάστασης, όπως αυτή την ίδια την εργατική δημοκρατία.

Ο δυτικός κόσμος και οι δίκες της Μόσχας

Η ιστοριογραφία των δικών της Μόσχας κατέχει τη δική της ιστορικότητα, στενά συνδεδεμένη με τις έντονες πολιτικές διακυμάνσεις. Η γενική πρόσληψη των δικών αποτελεί μια μορφή ιστοριογραφικής συναίνεσης, όπως αυτή που αναζητούσε ο Hobsbawm. Στη διαπραγματεύσή τους συναντώνται όλες οι οπτικές στη βάση ενός κοινά αποδεκτού παρονομαστή: του σταλινικού αυταρχισμού. Από την πλευρά της νέας αριστεράς και του τροτσκισμού, οι «διαβόητες» δίκες της Μόσχας ήταν το αποκορύφωμα του «σταλινισμού» ώστε να κόψει κάθε δεσμό με τις μπολσεβίκικες παραδόσεις. Από την πλευρά της φιλελεύθερης και συντηρητικής οπτικής συγκροτεί το βασικό επιχείρημα των δύο άκρων, δηλαδή την ταύτιση του κομμουνισμού με το φασισμό. Βέβαια, υπάρχει μια «αιρετική» σήμερα ιστοριογραφία η οποία στο όνομα της υπεράσπισης της νικηφόρας αντιφασιστικής δράσης του Κόκκινου Στρατού κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αποδέχεται την αναγκαιότητα των δικών της Μόσχας. Αποδέχεται τη βασιμότητα των αποδεικτικών στοιχείων για την ανατρεπτική δράση του Τρότσκι και των οπαδών του, την εμπλοκή του Μπουχάριν σε συνωμοσίες και τον κίνδυνο που απέρρευε από τις μιλιταριστικές και βοναπαρτιστικές τάσεις στον Κόκκινο Στρατό (Σκαλιδάκης 2011). Η περιέργη και προκλητική αυτή για τα σημερινά δεδομένα πρόσληψη ωστόσο κατάγεται ακριβώς από την εποχή του μεσοπολέμου.

Οι δίκες της Μόσχας είχαν εξ αρχής μεγάλο αντίκτυπο στο εξωτερικό, κυρίως στη μεσοπολεμική Ευρώπη, που ζούσε την εποχή των Λαϊκών Μετώπων και την αρχή του εμφυλίου πολέμου στην Ισπανία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η πλειονότητα της φιλικής προς τη Σοβιετική Ένωση κοινής γνώμης δε φαίνεται να υιοθέτησε εχθρική στάση απέναντι στο φαινόμενο αυτό. Για παράδειγμα, ο Denis Pritt, μέλος του Εργατικού Κόμματος Βρετανίας, υποστήριξε πως, ενόψει του φασιστικού κινδύνου, είναι τεράστιας σημασίας ζήτημα για την ειρήνη και την πρόοδο να μην προκύψουν παρανοήσεις και παρεξηγήσεις ανάμεσα στην ΕΣΣΔ και τις δυτικές δημοκρατίες και ότι επρόκειτο για ένα πραγματικό ζήτημα ανατροπής της κυβέρνησης του Στάλιν (Pritt 1937: 5). Στη Γαλλία, ο Λεόν Μπλουμ, ο πρωθυπουργός του Λαϊκού Μετώπου επιφυλασσόταν να λάβει θέση, ενώ η Humanité ανήγγειλε την εκτέλεση των 16 «τρομοκρατών τροτσκιστών» ως «πράξη νόμιμης άμυνας» ενάντια σε όσους ετοίμαζαν τη «χιτλερική και γιαπωνέζικη επίθεση ενάντια στη χώρα του σοσιαλισμού» (Σκαλιδάκης 2011: 99). Το ίδιο εξάλλου υποστήριζαν όλα τα κομμουνιστικά κόμματα σε όλο τον κόσμο, όπως π.χ. το Κομμουνιστικό Κόμμα ΗΠΑ το

οποίο εκείνη την εποχή στήριζε τις μεταρρυθμίσεις του δημοκρατικού προέδρου Φρανκλίνου Ρούζβελτ.

Ως προς τις θέσεις της αμερικανικής κυβέρνησης είναι γνωστή η μαρτυρία του Αμερικανού πρεσβευτή στην ΕΣΣΔ Γιώσεφ Ντέιβις (Ριζοσπάστης 2003). Συνήθως η μαρτυρία αυτή χρησιμοποιείται για να καταδείξει την ουδετερότητα ενός υποτιθέμενου ορκισμένου εχθρού της ΕΣΣΔ. Στην πράξη όμως η κυβέρνηση Ρούζβελτ και ευρύτερα οι «ρουζβελτιανοί» πολιτικοί δεν αντιμετώπιζαν τον Στάλιν ως έναν δικτάτορα. Ο Ρούζβελτ ήταν πεπεισμένος ότι η Σοβιετική Ένωση δεν ήταν πια ένα επαναστατικό καθεστώς, αλλά μια παραδοσιακή δύναμη, παρότι ύποπτη και επικίνδυνη, και ο Στάλιν, ένας εξελισσόμενος δημοκράτης καθώς προσπαθούσε να εκσυγχρονίσει μια καθυστερημένη χώρα και προσανατολιζόταν αναπόφευκτα προς τη δημοκρατία (Dunn 2015: 3-4). Ήταν αναμφισβήτητη η εποχή που ο Κέινς επισκεπτόταν την ΕΣΣΔ και πρότεινε την υιοθέτηση πλευρών του μοντέλου της από την καπιταλιστική Δύση, εάν πράγματι η τελευταία ήθελε να επιβιώσει.

Το περίεργο όμως είναι ότι μια περίπου αντίστοιχη στάση κράτησαν εξίσου και ορισμένοι πραγματικά ορκισμένοι εχθροί της Σοβιετικής Ένωσης. Στα 1936 ο βασιλιάς Εδουάρδος, ακούγοντας πολύ προσεκτικά τον σοβιετικό πρέσβη να αναλύει τη δυνατότητα ή όχι της οικοδόμησης του σοσιαλισμού σε μία χώρα, δήλωσε ότι προτιμάει τους «εθνικούς κομμουνιστές» και όχι τον Τρότσκι, τον οποίο χαρακτήρισε «διεθνιστή κομμουνιστή» (Gorodetsky 2015: 64). Το 1937, αντίστοιχα, ο Τσόρτσιλ θεωρούσε ότι η «αντικομμουνιστική συμφωνία» ερχόταν σε ευθεία αντίθεση με τα συμφέροντα της βρετανικής αυτοκρατορίας σε πρώτο επίπεδο και μόνο σε ένα δεύτερο εναντίον της ΕΣΣΔ. Η Γερμανία αποτελούσε για όλους τον κοινό εχθρό. Στις συζητήσεις του με τον σοβιετικό πρεσβευτή δήλωσε ότι τοποθετείται με τον Στάλιν, χαρακτηρίζοντας τον Τρότσκι σαν τον «απόλυτο διάβολο», καθώς είναι «μια καταστροφική και όχι δημιουργική δύναμη». Η ίδια ακριβώς συζήτηση επαναλήφθηκε στα 1938. Ο Τσόρτσιλ δήλωσε: «Μισώ τον Τρότσκι. Παρακολουθώ τη δραστηριότητά του για αρκετό καιρό. Είναι η σατανική ιδιοφυΐα της Ρωσίας», εκφράζοντας την ευχαρίστησή του για την αποπομπή του Τρότσκι από τον Στάλιν (Gorodetsky 2015: 64, 89, 107).

Οι απόψεις αυτές αντανακλούν παλιότερες θετικές προσλήψεις του Στάλιν. Συγκεκριμένα, ο Λούδ Τζορτζ χαρακτήριζε τον Στάλιν και τους οπαδούς ως μετριοπαθείς και διαλλακτικούς σε αντίθεση με την αντιπολίτευση Τρότσκι-Ζηνόβιεφ. Με την επικράτηση του Στάλιν στα 1929 χαιρετίζεται η συντηρητική προσαρμογή της Ρωσικής Επανάστασης, ενώ παράλληλα πανηγυρίζεται η έμπρακτη χρεοκοπία του επαναστατικού σοσιαλισμού καθώς προκρίθηκε η αναγκαστική καπιταλιστική προσαρμογή για τη διευκόλυνση των σοσιαλιστικών πειραματισμών. Στην ίδια κατεύθυνση, ο εξόριστος Κερένσκι πανηγυρίζει γιατί ο «ακέραιος Λενινισμός» του Τρότσκι απορρίπτεται από το ρωσικό λαό. Ο Στάλιν πάντοτε θεωρούνταν δικτάτορας, αλλά πολύ πιο συμπαθής από τον πολύ πιο επικίνδυνο Τρότσκι (Παλούκης 2013).

Η ιστορική «νηφαλιότητα» και οι αλλαγές στο παράδειγμα

Το ερώτημα βέβαια που τίθεται εδώ είναι αν ισχύει το παράδοξο που σημειώνει ο Hobsbawm για την εικόνα του Στάλιν, ότι δηλαδή ο απελευθερωτής και ο δεσμώτης ήταν το ίδιο πρόσωπο. Και πάλι εδώ η ιστοριογραφία των δικών της Μόσχας και η χρήση των σοβιετικών αρχείων μπορούν να αποκαλύψουν πολύ περισσότερα από όσα θα ήθελαν. Η Wendy Z. Goldman στο βιβλίο της *Terror and Democracy in the Age of Stalin: The Social Dynamics of Repression* επιχειρεί κάτι φαινομενικά παράδοξο, να συνδέσει δύο έννοιες που, όπως η ίδια δηλώνει, είναι αντιφατικές μεταξύ τους, δηλαδή τη δημοκρατία με την καταπίεση, προσπαθώντας να κατανοήσει τη μαζική υποστήριξη σε αυτή. Η ίδια διαχωρίζει το σταλινισμό από το ναζισμό. Εάν η ρητορική του ναζισμού στοχοποιούσε τον εχθρό «από τα έξω», η ρητορική του σοβιετικού τρόμου επικεντρωνόταν στο «ξεσκέπασμα» του εχθρού από τα μέσα. Με αυτόν τον τρόπο μεταμόρφωσε κάθε εργατικό χώρο και θεσμό με το τελετουργικό «ξεσκέπασμα» του αξιόπιστου συνεργάτη, των εσωτερικών σημειωμάτων και των αποκαλύψεων. Σε αντίθεση με το γερμανικό γενοκτονικό πόλεμο ενάντια στους εβραίους, η γραμμή μεταξύ θύματος και θύτη στη σοβιετική περίπτωση ήταν ρευστή. Ο χθεσινός κατήγορος μπορούσε να είναι το αυριανό θύμα (Goldman 2007: 7-10).

Πίσω από αυτές τις πιο «νηφάλιες» προσεγγίσεις μπορεί κανείς να αντιληφθεί ότι τα σοβιετικά αρχεία δεν επιβεβαίωσαν αρκετές από τις θεωρίες περί ολοκληρωτισμού. Συνεπώς, έπρεπε να υπάρξει μια μεθοδολογική προσαρμογή, χωρίς να αλλάξει το βασικό σχήμα του «μεγάλου τρόμου». Οι τροποποιήσεις, όμως, αυτές των πιο νηφάλιων ιστορικών είναι αξιοσημείωτες για την ακύρωση πολλών μύθων. Για παράδειγμα, την εποχή του Στάλιν η δημοκρατία στα συνδικάτα λειτουργούσε πολύ περισσότερο σε σχέση με την κοινή αναπαράσταση περί ολοκληρωτικών καθεστώτων, ενώ οι διώξεις του εσωτερικού εχθρού στηρίζονταν πραγματικά «από τα κάτω» και μέσω αυτών. Η «από τα κάτω» οργάνωση της διαφύλαξης της επανάστασης απέναντι στη γραφειοκρατία, η χρήση της δημοκρατίας απέναντι στο κομματικό στέλεχος-αντεπαναστάτη, εξάλλου, τίθεται από αρκετά νωρίς ως προγραμματικός στόχος του ίδιου του Στάλιν και της σοβιετικής ηγεσίας και υποδεικνύει αυτή τη διασύνδεση «δημοκρατίας-τρομοκρατίας» (Στάλιν 1926). Ακόμα, η σταθερότητα και η προοπτική ανάπτυξης που προσέφερε το σοβιετικό καθεστώς σε συνδυασμό με την υπόσχεση για ένα πιο δημοκρατικό Σύνταγμα που πράγματι τελικά ψηφίστηκε, αποτέλεσαν τις υλικές βάσεις μιας μαζικής υποστήριξης στις διώξεις. Τέλος, βέβαια, οι διαφωνούντες πράγματι υποστήριζαν ένα άλλο σχέδιο σοσιαλιστικής ανάπτυξης το οποίο είχε ρίζες σε κοινωνικά κινήματα που αναπτύχθηκαν την προηγούμενη περίοδο εντός της ΕΣΣΔ. Η ελπίδα, λοιπόν, του Hobsbawm για το ρόλο των σοβιετικών αρχείων δεν αποδείχτηκε μια ουτοπική φενάκη. Αντίθετα, σε αντίθεση με τη δεκαετία του 1990, φαίνεται ότι οι έρευνες της επόμενης δεκαετίας επέφεραν σημαντικές αλλαγές στο αρχικό παράδειγμα, τις οποίες μπορεί να αξιοποιήσει ακόμη περισσότερο μια κριτική ανάγνωση αυτής της ιστοριογραφίας.

Επιστρέφοντας στη μεσοπολεμική ΕΣΣΔ, είναι φανερό πως ο μεγάλος φόβος της αντεπαναστασης και του εξωτερικού πολέμου, ένα δομικό στοιχείο της ρωσι-

κής επανάστασης, εν όψει μάλιστα του επικείμενου νέου πολέμου, δεν επέτρεψαν μια ομαλή έκφραση αυτών των πραγματικών διαφοροποιήσεων. Από αυτήν την άποψη, η ΕΣΣΔ δεν αποτέλεσε μια εξαίρεση σε σχέση με τις άλλες μεσοπολεμικές χώρες, αλλά αναπόσπαστο μέρος του κανόνα. Και εκεί, όπως και αλλού, διεξάχθηκε ένας εσωτερικός κοινωνικός και πολιτικός εμφύλιος πόλεμος. Η σοβιετική κοινωνία ήταν μια χώρα όπως οι άλλες, και οι ηγέτες της αντιμετώπιζαν τους επαναστάτες όπως τους αντιστοιχούσε. Εάν κάποιος θα έπρεπε να είχε πρόβλημα με αυτή τη διαπίστωση, μάλλον θα έπρεπε να ήταν οι κομμουνιστές της επανάστασης, όπως και είχαν: εξοντώθηκαν.

Η ήττα της επανάστασης του Οκτώβρη

Συνοψίζοντας λοιπόν, αναπτύχθηκε στη μεσοπολεμική Δύση ένας κοινός «φιλοσταλινικός» τόπος. Με βάση αυτόν, χαιρετιζόταν η συντηρητική προσαρμογή της ρωσικής επανάστασης από το διεθνιστικό μολσεβικισμό της διαρκούς επανάστασης στον εθνικό μολσεβικισμό του σοσιαλισμού σε μια χώρα. Επίσης, με βάση αυτόν, οικοδομήθηκαν τα Λαϊκά Μέτωπα και γενικά εντάχθηκε η σοβιετική Ρωσία στο διεθνές διακρατικό σύστημα. Οι τροτσκιστές αποτελούσαν τον κοινό εχθρό και γι' αυτό το λόγο ο εξόριστος Τρότσκι δυσκολεύτηκε να βρει φιλοξενία στη Ευρώπη και αναγκάστηκε να καταφύγει στο Μεξικό, ως επικίνδυνος, όπου κι εκεί μάλλον παρέμενε απομονωμένος. Αυτός ο κοινός τόπος απεικονίστηκε καλύτερα στις δραστηριότητες της Κομιντέρν κατά τη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου πολέμου, ενώ ακόμη περισσότερο αποτυπώθηκε στις δίκες της Μόσχας. Η καλύτερη απόδοση όμως του καθεστωτικού αντιτροτσκισμού έγινε από τον ίδιο τον Τσόρτσιλ, όταν χαρακτήρισε την ελληνική εξέγερση του Δεκέμβρη τροτσκιστική επανάσταση η οποία αποκλίνει από τον υπόλοιπο συντηρητικό κομμουνισμό.

Ο «φιλοσταλινισμός» είχε μια κοινή βάση: τον ειρηνικό καθεστωτικό μεταρρυθμιστικό και τον αντιφασιστικό, ωστόσο είχε ένα πραγματικό όριο, τον αδυσώπητο κοινωνικό και πολιτικό εμφύλιο πόλεμο που χαρακτήριζε το διεθνή μεσοπόλεμο, αποτέλεσμα όχι της αδύνατης επανάστασης, αλλά της αδύνατης ταξικής ανακωχής. Σε αυτόν τον καθημερινό κοινωνικό πόλεμο, ο εχθρός ήταν οι λαϊκές τάξεις και η ιδέα του κομμουνισμού του Λένιν ως το πλέον αυθεντικό πολιτικό τους πρόγραμμα. Οι κομμουνιστές μπορούσαν να είναι φίλοι με τους φιλελεύθερους στο βαθμό που όχι μόνο δεν αμφισβητούσαν τις καπιταλιστικές δημοκρατίες, αλλά τις υπεράσπιζαν απέναντι στο φασισμό. Ταυτόχρονα, προωθούσαν τη δική τους συσταγματική δημοκρατία, ενώ διαπνέονταν εν μέρει από ένα κοινό όραμα για μια πιο δίκαιη κοινωνία.

Με την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου ο «φιλελευθερισμός εγκατέλειπε τον αντιφασισμό για να φορέσει το μανδύα του αντιολοκληρωτισμού, δηλαδή του αντικομμουνισμού», όπως γράφει ο ιστορικός Enzo Traverso (Traverso 2013: 355). Ο μακαρθισμός σήμανε το τέλος αυτής της «συναίνεσης». Τότε, ο «φίλος Στάλιν» μετατράπηκε στον μεγάλο τρομοκράτη δικτάτορα. Και η αλλαγή αυτή αντανάκλα βέβαια τους νέους διεθνείς συσχετισμούς δύναμης. Η ΕΣΣΔ δεν ήταν μια απομονωμένη χώρα, αλλά μια υπερδύναμη. Οι χώρες με αναφορά στο σοσιαλισμό διευ-

ρύνονταν επικίνδυνα, ιδιαίτερα μετά την κινέζικη επανάσταση, ενώ στο ευρωπαϊκό κέντρο τα κομμουνιστικά κόμματα διεκδικούσαν συμμετοχή στην εξουσία, όπως π.χ. στην Ιταλία.

Οι δίκες της Μόσχας σηματοδότησαν την πλήρη, σε φυσικό επίπεδο, ρήξη του σταλινικού καθεστώτος με τη γενιά του Οκτώβρη του 1917 και σε μεγάλο βαθμό με τα δικά της ιδανικά. Η αντεπανάσταση, ο μεγάλος σοβιετικός φόβος, λάβαινε χώρα στο όνομα της επανάστασης, δημιουργώντας ένα, πρωτότυπο ιστορικά, πολιτικό εκμεταλλευτικό καθεστώς το οποίο βασιζόταν στην ήττα του Οκτώβρη. Σε μεγάλο βαθμό, η μεγάλη αυτή συναίνεση στο εσωτερικό της χώρας έγινε εν όψει του φασισμού. Ο αντιφασισμός έσωσε τη χώρα που γέννησε η επανάσταση και τον κόσμο, αλλά όχι την ίδια την επανάσταση. Το τέλος όμως αυτής της μακράς πορείας δε δόθηκε τότε, αλλά το 1989.

Ο ευρωπαϊσμός, η ιστοριογραφία των θυμάτων και το φάντασμα της «σοβιετίας».

Η σύγχρονη ιστοριογραφία του ολοκληρωτισμού, αναπόσπαστο τμήμα της οποίας είναι πλέον μέρος της ιστοριογραφίας της ρωσικής επανάστασης, έχει ανανεωθεί βασισμένη σε μια θεμελιακή μετατόπιση της προσοχής προς τις λεγόμενες «γκρίζες ζώνες». Η υιοθέτηση του αναλυτικού εργαλείου του θύματος ουσιαστικά έχει δημιουργήσει μια «ιστοριογραφία του θύματος», όπου πλέον δεν εξετάζονται τα ενεργά υποκείμενα και οι δράσεις τους, αλλά τα υποκείμενα θύματα και τα τραυματικά ή μετατραυματικά βιώματά τους από τους κάθε είδους ολοκληρωτισμούς. Σε αυτήν την ιστοριογραφία τα γκουλάγκ και τα θύματα του σταλινικού ολοκληρωτισμού εξισώνονται με τους εβραίους και τα θύματα του φασισμού. Αλλά ακόμη περισσότερο, τα απανταχού «θύματα» τελικά έχουν αποκλειστικά έναν θύτη, αφού σύμφωνα με τον ιστορικό Νόλτε η «ταξική γενοκτονία» των μπολσεβίκων αποτελεί το «λογικό και αντικειμενικό προηγούμενο» από το οποίο γεννήθηκε ως αντιδραστική απομίμηση η ναζιστική βία» (Traverso 2013: 21).

Πρόκειται ουσιαστικά για τη σύγχρονη ιστοριογραφία της σημερινής φιλελεύθερης ταυτότητας, συστατικό θεμέλιο του σύγχρονου ευρωπαϊσμού και της Ευρώπης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μιας Ευρώπης όχι των πολιτών και των λαών, αλλά της ελεύθερης αγοράς και εν τέλει *φρούριο*, όπως σημειώνει ο Gerard Delanty (Delanty 2016: 331). Η βασική διαφορά με τις προηγούμενες εποχές είναι η ορατή στις φιλελεύθερες ευρωπαϊκές ελίτ αναντιστοιχία ανάμεσα στο διακηρυγμένο τέλος της ιστορίας και τη διατήρηση των αιτημάτων για κοινωνική δικαιοσύνη. Αυτή η ορατότητα δημιουργεί την ανάγκη να ξορκιστεί πρωτίστως το φάντασμα του κομμουνισμού. Στη «μνημονιακή» Ελλάδα αυτός ο «μεγάλος φόβος» των φιλελεύθερων ελίτ ανιχνεύεται σε κείμενα, όπως η πρόσφατη ανακοίνωση του Συνδέσμου Ελληνικών Ιδιωτικών Σχολείων, στην οποία οι στοιχειώδεις πολιτικές ισότιμης πρόσβασης των ΑΜΕΑ θεωρούνται «εξόφθαλμες περιπτώσεις σοβιετικού τύπου κρατικής παρέμβασης».

Για μια κριτική μαρξιστική ιστοριογραφία...

Επιστρέφοντας λοιπόν στα αρχικά ερωτήματα, το κρίσιμο ζήτημα είναι μάλλον λίγο διαφοροποιημένο. Ποιος είναι αυτός ο οποίος σήμερα έχει αντικειμενικό συμφέρον και κέρδος από μια νηφάλια ιστορική προσέγγιση της ρωσικής επανάστασης; Και, εν τέλει, ποιος είναι σε θέση να επιτελέσει με επιστημονικές αξιώσεις και πραγματική ουδετερότητα αυτό το έργο; Σε καμία περίπτωση δε διαθέτουν την αναγκαία ψυχραιμία οι οργανικοί διανοούμενοι της αστικής τάξης. Επίσης, αδυνατούν να επιτελέσουν αυτόν το ρόλο οι διανοούμενοι με στρατηγικό στόχο να υπερασπιστούν ή να υπονομεύσουν από «αριστερή πλευρά» το κύρος των ηγετών και των καθεστώτων που προέκυψαν από τις επαναστάσεις. Η θετική απάντηση σε αυτό το ερώτημα έχει εν τέλει ένα μεγάλο βαθμό αφαίρεσης. Η ανάληψη του δύσκολου αυτού έργου θα γίνει από τις ίδιες της εργατικές τάξεις με τη «διαμεσολάβηση» οργανικών διανοουμένων οι οποίοι θα λειτουργούν ως «ψύχραιμοι» αριστεροί ιστορικοί. Σημαντικές προϋποθέσεις είναι από τη μία η ελευθερία του λόγου και η δυνατότητα χρηματοδότησης, ενώ από την άλλη η ρήξη με προκαταλήψεις των ιδεολογημάτων της ιστορικής αριστεράς, παράλληλα με την αναζήτηση της επαναθεμελίωσης ενός σύγχρονου ανατρεπτικού και κριτικού μαρξισμού. Ο Eric Hobsbawm αποτελεί αναμφισβήτητα μια εμβληματική περίπτωση ενός τέτοιου «οργανικού διανοούμενου» της εργατικής τάξης. Τέλος, η θετική απάντηση προϋποθέτει τις διευκρινίσεις του Traverso: «αν θυμίζω το αποτρόπαιο θέαμα του λιντσαρισμένου και κρεμασμένου λείψανου του Μουσολίνι ή τους μαζικούς βιασμούς γερμανίδων από τους στρατιώτες του Κόκκινου Στρατού που κατέλαβαν το Βερολίνο του 1945, δεν το κάνω για να θεωρήσω τους δωσίλογους και τους αντιστασιακούς εντελώς απαράλλακτους θιασώτες της βίας, ούτε για να εξομοιώσω τον σοβιετικό πόλεμο με τον πόλεμο των ναζί. Το κάνω γιατί αυτές οι φρικτές πράξεις, που τίποτα στον κόσμο δεν θα μπορούσε να τις δικαιολογήσει, απαιτούν εξήγηση» (Traverso 2013: 34).

Βιβλιογραφία

Αντωνίου Α. 2008. «Οκτωβριανή επανάσταση και ιστοριογραφία», στο: <https://athens.indymedia.org/post/1322266/>. Ανακτήθηκε: 24.7.2017.

Banerji A. 2008. *Writing History in the Soviet Union: Making the Past Work*, New Delhi: Social Science Press.

Conquest R. 1971. *The great terror: Stalin's purge of the thirties*, Harmondsworth: Penguin.

Delanty G. 2016. *Επινοώντας την Ευρώπη, ιδέα, ταυτότητα, πραγματικότητα*, Αθήνα: Ασίνη.

Dunn D.J. 2015. *Caught between Roosevelt and Stalin: America's Ambassadors to Moscow*, Lexington: University Press of Kentucky.

Goldman W.Z. 2007. *Terror and Democracy in the Age of Stalin: The Social Dynamics of Repression*, Cambridge: Cambridge University Press.

Gorodetsky G. 2015. *The Maisky Diaries: Red Ambassador to the Court of St James's, 1932-1943*, New Haven: Yale University Press.

Hobsbawm E. 2008. «Προβλήματα της κομμουνιστικής ιστορίας», στο: E. Hobsbawm, *Επαναστάτες*, Αθήνα: Θεμέλιο: 13-21.

Ιός της Ελευθεροτυπίας 2001. «Η κατάμαυρη Βίβλος του Κομμουνισμού», *Ελευθεροτυπία*, 10/11/2001.

Kennedy Grimsted P. 1997. *Archives of Russia Five Years After 'Purveyors of Sensations' or 'Shadows Cast to the Past'?*, Amsterdam: International Institute of Social History.

Khubova D.N. 1994. «Imprisoned History: the KGB archives», *The Journal of The International Institute 1* (1).

Kolonitskii B.I. 1998. «'Democracy' in the Political Consciousness of the February Revolution», *Slavic Review 57* (1): 95-106.

Κουρτουά Στ. 2001. *Η Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».

Παλούκης Κ. 2013. «“Αγνός μπολσεβίκος”, “ερυθρός δικτάτωρ” ή “δαιμόνιος εβραίος”: ο Λ. Τρότσκι στον ελληνικό αστικό τύπο την περίοδο 1923-1930 και η επίδρασή του στο ΣΕΚΕ(Κ)», *Μαρξιστική Σκέψη 8*: 231-244.

Pritt D.N. 1937. *At the Moscow Trial*, New York: International Publishers.

Serge V. 2017. *Έτος ένα της Ρωσικής Επανάστασης*, Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο: 114-121.

Ριζοσπάστης 2003. «Και ο πρέσβης των ΗΠΑ Γιόσεφ Α. Ντέιβις για τις δίκες», *Ριζοσπάστης*, 9/3/2003.

Σκαλιδάκης Γ. 2011. «Η βιβλιογραφία των ‘δικών της Μόσχας’», στο: *Οι δίκες της Μόσχας, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*: 95-113.

Smith St. 1994. «Writing the History of the Russian Revolution after the Fall of Communism», *Europe-Asia Studies 46* (4): 563-578.

Στάλιν Ι.Β. 1926. *Οργανώνετε τη μαζική κριτική από τα κάτω*, στο http://ciml.250x.com/archive/stalin/greek/greek_stalin_1926.html. Ανακτήθηκε: 31.7.2017.

Traverso E. 2013. *Δια πυρός και Σιδήρου, περί του ευρωπαϊκού εμφυλίου πολέμου, 1914-1945*, Αθήνα: Εκδόσεις του εικοστού πρώτου.

Στα ελληνικά η λέξη «κρίση» συμπυκνώνει τουλάχιστον δύο μεγάλες κατηγορίες νοημάτων. Αφενός, παραπέμπει στις έννοιες της απόφασης, της άποψης ή της γνώμης και, σε στενή συνάφεια με αυτές, στις έννοιες της κριτικής, της αξιολόγησης και της δίκης. Έτσι κάποιος/ου η 'κρίση' μπορεί, παραδείγματος χάρη, να επηρεαστεί από την υπερβολική χρήση αλκοόλ· οι δικαστικοί, οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά και τα επιστημονικά άρθρα περνάνε από 'κρίση'. Αφετέρου, παραπέμπει στις καταστάσεις εκείνες, στις οποίες η αναπαραγωγή της προηγούμενης, της κανονικής ή ομαλής συνθήκης είναι δύσκολη ή αδύνατη. Έτσι, για παράδειγμα, κάνουμε λόγο για 'κρίση' άσθματος όταν το αναπνευστικό σύστημα δεν λειτουργεί κανονικά ή για οικονομική 'κρίση' όταν το οικονομικό σύστημα δεν αναπαράγει ομαλά τον εαυτό του.

Η πρώτη σημασία προκύπτει από το αρχαιοελληνικό ρήμα «κρίνω», το οποίο αρχικά σήμαινε «διαχωρίζω», αλλά αρκετά νωρίς (στα ομηρικά χρόνια), επίσης, «αποφασίζω». Η δεύτερη σημασία, η οποία είναι και μεταφορική, προκύπτει – σύμφωνα με τους περισσότερους λεξικογράφους – ως μεταφραστικό δάνειο ή αντιδάνειο από τα λατινικά ή τις λατινογενείς γλώσσες. Η 'κρίση' έγινε crisis (λατ., αγγλ. & ισπ.), crise (γαλλ.) και crisi (ιταλ.) και κατόπιν "κρίση". Με αυτό τον τρόπο, ενώ τα λατινικά, οι λατινογενείς γλώσσες και τα αγγλικά έχουν δύο όρους για να αποτυπώνουν τις δύο διαφορετικές οικογένειες σημασιών (iudicium, judgement, jugement, juicio, giudizio για την 'κρίση' και crisis, crise, crisi για την "κρίση"), τα ελληνικά περιορίζονται σε μία και μόνη λέξη, την *κρίση*.

Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, ήδη από τα αρχαία ελληνικά, μπορούμε να ανιχνεύσουμε κάποιες χρήσεις της λέξης, οι οποίες συμπυκνώνουν και τις δύο σημασίες. Έτσι, η «κρίσις» μπορεί να σημαίνει το κρίσιμο σημείο μιας αρρώστιας, το σημείο όπου "αποφασίζεται" η τύχη της ζωής του ασθενούς. Επίσης, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, η φιλοσοφία, σε ανεξάρτητους μεταξύ τους κλάδους, έχει φέρει κοντά τις δύο σημασίες, οι οποίες συμπυκνώνονται στη μία και μοναδική ελληνική λέξη. Για παράδειγμα, στη φιλοσοφία και την ιστοριογραφία της επιστήμης η κρίση σηματοδοτεί μια κατάσταση, κατά την οποία το κυρίαρχο Παράδειγμα αδυνατεί να αναπαραγάγει ομαλά την κυριαρχία του εξαιτίας μιας πλειάδας εμπειρικών ανωμαλιών. Η κατάσταση αυτή, παράλληλα, ωθεί στην όξυνση της κριτικής και στην ανάληψη μιας σειράς αποφάσεων ή αξιολογήσεων, οι οποίες δεν ήταν διαθέσιμες στο παρελθόν. Αντίστοιχα, αλλά με αρκετές διαφορές, στον χώρο της πρακτικής φιλοσοφίας, η έννοια της κρίσης σηματοδοτεί την απουσία εγκαθιδρυμένων κριτηρίων για την ανάληψη και τη νοηματοδότηση μιας πράξης – κατάσταση η οποία αναγκαία ωθεί στην κριτική και την απόφαση.

Μοιάζει, λοιπόν, η κρίση όντως «να γεννά ευκαιρίες», όχι όμως αυτές που εννοούν οι επιτήδειοι της αναπαραγωγής της υπάρχουσας κατάστασης. Η "κρίση" επισύρει 'κρίση'. *Κρίση* λοιπόν...